

TÁRSADALOMTUDOMÁNY AZ ALAPMŰVELTSÉGBEN – ALAPMŰVELTSÉG A TÁRSADALOMTUDOMÁNYBAN

EGY KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS TAPASZTALATAIBÓL

A társadalomtudományi nevelés értékválasztást is jelent. Plurálissá váló társadalmunkban a különböző értékek mentén a társadalomtudományi nevelés különböző céljai fogalmazódnak meg. Ezek közül némelyik a politika hullámain magasabbra jutva hangsúlyosabbá válhat, de ettől még a többi is létezik. A célok a tananyag kiválasztására és szervezésére is hatással vannak, befolyásolják a tananyag megoszlását például magyar és egyetemes történelem, múlt- és jelenértelmezés, a társadalom különböző problématerületei között.

Kérdőíves felmérést terveztem, amely megmutathatná, hogy a mai magyar pedagógustársadalom milyen értékek közvetítésére nyitott leginkább. Kérdőívemet az Oktatáskutató Intézet sajtó őszi tanárkérdéséhez csatolta. Az 1000 fős reprezentatív minta kiválasztásához az 1992/93-as tanévre vonatkozó éves statisztikai tájékoztató, iskolasoros adatok és a legfrissebb helységnévkönyv alapján ún. több lépcsős, arányosan rétegzett mintavételt alkalmazott. A minta tagozatok és régiók szerint rétegzett. A megkérdezettek az ország pedagógustársadalmát megfelelően reprezentálják. Az adatfelvételre 1994 novemberében került sor.

A pedagógusok 69,7%-a szerint szükséges külön társadalomtudományi ismereteket tanítani az általános képzés során. Leginkább az alpműveltségben játszott szerepe és az általános társadalmi értékek közvetítése miatt tartják fontosnak ezt. 12 lehetőséget soroltam fel erre vonatkozóan és azt kértem, hogy az általuk legfontosabbnak tartott ötöt rangsorolják is. Első helyen legtöbbször a fenti két válaszlehetőség szerepelt (17,4% és 16,7%). Második helyen a cselekvő részvételre nevelés (13%) és az alpműveltség elsajátíttatása (12,7%). Harmadik helyen a cselekvő részvételre (12,7%), a negyediken a hazaszeretetre nevelést ítélték döntőnek (10,3%). Ötödikként pedig a másság elfogadásának megtanítása kapta a legtöbb szavazatot (17,7%). A százalékszámok is tükrözik, hogy több más válaszalternatíva is kapott szavazatot akár az első helyen is, így a legnépszerűbbek ranghelyenkénti kiemelése nem megfelelően tükrözi a közvéleményt. A rangsort ötfokú skálának tekintve és osztályzatként kezelve, úgy vehetjük, hogy ötöst kaptak azok a disztraktorok, amelyeket első-, négyest, amelyeket második helyre soroltak és így tovább. Amelyik lehetőséget nem választották ki, az 0-t kapott. Ilyen módon biztosítható talán, hogy ne vesszen el információ, és pontosabb képet kapunk a pedagógusok értékítéleteiről. A feldolgozásban így 12 „Miért fontos” (a továbbiakban MF) változó szerepelt, amelyek 0–5-ig vehettek fel értékeket. Átlagaik alapján alakult ki az a rangsor, amely az I. táblázatban látható.

Az érték rangsor szerint a pedagógusok inkább az értékmentes megközelítések közül választottak. Az, hogy az általános társadalmi értékek és a hazaszeretet csak a negyedik illetve ötödik helyen áll, az értékvállalással szembeni tartózkodásra utal. Erre mutat természetesen az első helyre sorolt MF4, az általános műveltség elsajátíttatása, mint legfőbb érték is. A második és harmadik helyen álló MF5 és MF3 pedig azt is mutatja, hogy az indoktrinációt már nem, míg a rangsor második felében sorakozó értékek (MF9, MF11, MF12), hogy az érték döntési lehetőségeket még nem kívánják vállalni a pedagógusok. A liberális értékek meglehetősen hátul vannak a rangsorban. A legkevésbé preferált érték a demokratikus öntudatra nevelés (MF11). Mintha az „alattvaló” és az „öntudatos polgár” két szélsőségét tették volna az utolsó helyekre. A demokratikus értékek közül MF5, a társadalomban való aktív részvétel, nagyon előkelő helyen van ugyan, de a többi demokratikus értéktől távol.

Az átlagos rangsorhoz képest egyes rétegeknél – a magániskolai pedagógusoknál például az érték döntési lehetőségek ranghelye, a szakmunkásképzőkben a társadalmi folyamatok megér-

tetése, Budapesten a magyarságtudat besorolása terén – különbségek mutatkoztak. A történelem- és humánszakos tanárokból az átlagosnál nagyobb a hajlandóság értékvállalásra. Az általános műveltséget kevesebbre, az általános társadalmi értékeket, az identitás fejlesztését, hazaszeretetet és a másság elfogadását előbbre sorolták az átlagnál. A hazaszeretetre nevelés és magyarságtudat fejlesztése rendkívül fontos pedagógiai feladat de semmiképpen nem önmagában. Az általános értékek tiszteletével és különösen a másság elfogadásával együtt kell fejlesztenünk őket.

I. TÁBLA

A társadalomtudományi képzés értékeinek átlaga és rangsora a nevelésben való fontosságuk szerint, a pedagógusok választásai alapján

Ranghely	A társadalomtudományi nevelés legfontosabb feladata	Átlag
1.	Az alapműveltség elsajátíttatása (MF4)	1,82
2.	A társadalom életében való cselekvő részvételre nevelés (MF5)	1,57
3.	Az eligazodás segítése mai világunkban (MF3)	1,48
4.	Általános társadalmi értékek közvetítése (MF1)	1,38
5.	Hazaszeretetre nevelés (MF8)	1,23
6.	A társadalmi folyamatok megértetése (MF2)	1,04
7.	A másság elfogadásának tanítása (MF12)	0,94
8.	A magyarságtudat fejlesztése (MF6)	0,87
9.	Minták adása a konfliktuskezeléshez (MF9)	0,61
10.	Újságolvasóvá nevelés (MF10)	0,55
11.	Demokratikus öntudatra nevelés (MF11)	0,40
12.	Lojális állampolgárok nevelése (MF7)	0,18

Arra a kérdésre, hogy kell-e tanítani a mai magyar társadalom tagozódásáról, csak a pedagógusok 63,7%-a válaszolt igennel. Közöttük sincs teljes egyetértés, hogy ezen belül miről kéne tanítani. Itt is több lehetőséget kínáltam, azt kérve, hogy rangsorban ötöt válasszanak közülük. Első helyen a családot emelték ki legtöbbször (52,5%), azután a baráti közösséget (16,8%), harmadik helyen a nemzetiségeket (12,8%). Negyedikként ismét a nemzetiségek szerepelnek legtöbbször (9,6%). Az ötödik helyen a politikai álláspont szerinti csoportok tanítását választotta a legtöbb pedagógus (9,5%). Ugyanazt a megoldást választottam, mint az előző kérdésnél, hogy a kép pontosabb legyen. A tíz lehetőség tehát 0 és 5 közötti értékeket vehetett fel aszerint, hogy választották-e egyáltalán és, ha igen, hányadik helyen. A kialakult rangsor a II. táblázatban látható.

A pedagógusok 72,4%-a szerint a társadalomtudományi műveltség anyagát több tárgynak kell közvetítenie. Abban a kérdésben azonban, hogy hány tantárgy vegyen részt ebben, már lényeges nézeteltérések mutatkoznak. Legtöbbjük három illetve négy tantárgy együttműködését tartaná ideálisnak (lásd 1. ábra).

Utolsó három kérdésemben fogalmak osztályozására kértem a pedagógusokat. A tanításban játszott szerepük szerint kellett értékelniük ezeket. 130 fogalmat soroltam fel, amelyeket a társadalom, a gazdaság és a politika területei szerint osztottam három különböző kérdésbe. A fogalomgyűjtemény a Fővárosi Pedagógiai Intézetben készült a HVG, a Tallózó, a Magyar Fórum, Népszabadság, Új Magyarország, Népszava és Magyar Hírlap alapján 1993-ban. A kiválasztott újságok valószínűleg a magyar társadalom elég széles spektrumát fogják át.

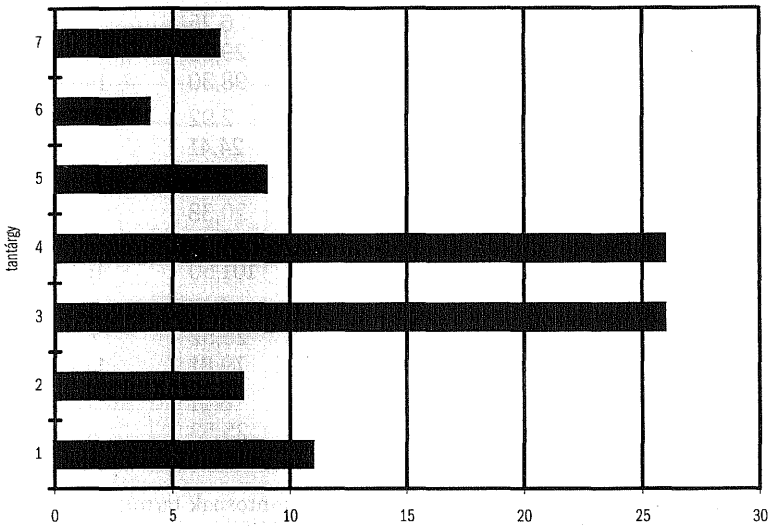
II. TÁBLA

A társadalomtagozódási formák átlaga és rangsora a társadalmi nevelésben való fontosságuk szerint a pedagógusok választásai alapján

Ranghely	Tagozódásforma	Átlag
1.	Család	2,8
2.	Nemzetiség	1,2
3.	Férfiak - nők	1,0
4.	Baráti közösség	0,9
5.	Etnikai csoport	0,8
6.	Gazdag - szegény	0,7
7.	Életkori csoport	0,7
8.	Vallási csoport	0,6
9.	Foglalkozási csoport	0,5
10.	Politikai állásfoglalás szerinti csoport	0,5

1. ÁBRA

A pedagógusok megoszlása aszerint, hogy hány tantárgy közvetítse a társadalomtudományi műveltség anyagát (%)

A pedagógusok osztályzatai alapján kialakuló átlagokat összehasonlítva látszik, hogy a nevelők a gazdasági élettel kapcsolatos fogalmakat értékelték a legtöbbször (3,2). A politikai fogalmak átlaga ennél valamivel (3,1), a társadalmi fogalmaké sokkal (2,8) alacsonyabb. A fogalmak osztályzatait összehasonlítottam a szeptember elsejei újságokban történt említéseik számával. Az osztályzatokat kerekítve (1,5–2,5-ig elégségesnek, 2,5–3,5-ig közepesnek, 3,5–4,5-ig jónak, e fölött jelesnek véve) külön csoportba gyűjtöttem az elégséges, közepes, jó és jeles osztályzatú fogalmakat. Azután csoportonként kiszámoltam az újságokban való említéseik számát és szórását. Az összefüggés a tanárok osztályzatai és az újsággyakoriságok között szem-

beötlő. A tanárok pontosan követték a tömegkommunikáció értékrendjét (lásd III. táblázat). Persze az aktuális politikai érdeklődés egyes fogalmak hírértékét sokszorosra növelheti. Ennek megfelelően, míg a pedagógusok osztályzatai egyesével, a nekik megfelelő újságbeli említések több, mint háromszorosukra növekedtek. Vagyis ami a pedagógusok szerint elégséges, az újságokban körülbelül nyolcas és a tanárok hármásának az újságok huszonhatosa felel meg, és így tovább. Az összefüggés nem lineáris és visszafelé is működik: amit a tömegkommunikáció sokszor említ, azt a tanárok is fontosabbnak ítélik (lásd 2. ábra). A különböző újságok között látszottak különbségek is. Az Új Magyarország olvasói a legszenvtelenebbek az újságok híreivel szemben.

III. TÁBLA

A különböző újságokat rendszeresen olvasó pedagógusok osztályzatainak összefüggése a szeptember elseji lapok említéseinek számával

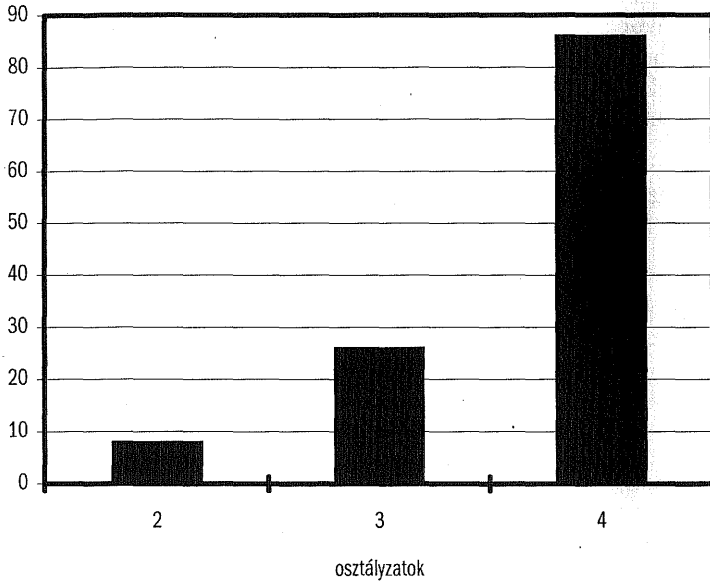
Milyen újság rendszeres olvasója?	Milyen osztályzatot adott a fogalmakra? (átlag)	Az osztályzatok átlagaihoz tartozó fogalmak	
		átlaga	szórása
Népszabadság	2	3,94	4,48
	3	25,39	41,81
	4	92,07	126,55
Népszava	2	6,25	7,83
	3	29,33	44,70
	4	98,30	144,93
Magyar Hírlap	2	2,92	3,63
	3	24,41	42,16
	4	78,70	117,89
Új Magyarország	2	20,38	49,48
	3	34,45	45,87
	4	101,50	167,57
HVG	2	4,47	4,87
	3	25,52	42,75
	4	79,81	119,68
Bármilyen újság (összes)	2	8,11	18,85
	3	25,53	42,29
	4	85,93	124,10

Míndez azt látszik mutatni, hogy függetlenül az általuk fontosnak tartott értékektől, a tananyagválasztást a pedagógusoknál a társadalmi igény motiválja.

Az összefüggés-vizsgálatok közül, amelyeket elvégeztem, most csak néhányat említek. Az MF-ek hierarchikus osztályozásának ábráján (3.) világosan kirajzolódik négy, esetleg öt típus képe. MF7 kicsit messzebb ugyan, de mégiscsak a művelt, újságolvasó, a világban eligazodó polgár értékeihez tartozik. MF6 és MF8 meglehetősen szorosan kapcsolódnak egymáshoz (magyarságtudat és hazaszeretet). A társadalmi életben aktív és öntudatos ember, aki még érti is a társadalmi folyamatokat (MF5, MF11, MF2) a *homo politicus* minden bizonnyal. MF9 és MF12 kapcsolata is igen szoros, kicsit messzebből kapcsolódik hozzájuk MF1. A konfliktuskezelés, a másság elfogadása és az általános társadalmi értékek tisztelete számomra az „európaiság” fokmérője.

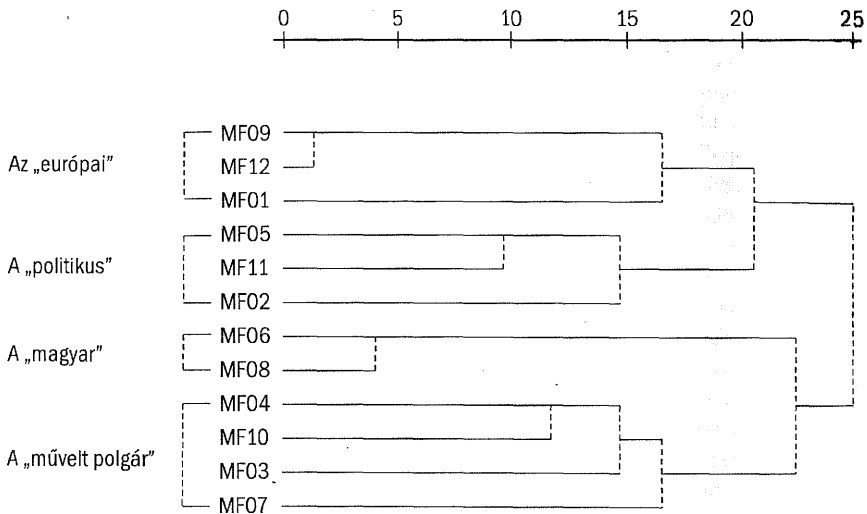
2. ÁBRA

A tanárok osztályzatai és az újságemlítések gyakorisága közötti összefüggés (a szeptember 1-jei újságokban történt említések száma)

3. ÁBRA

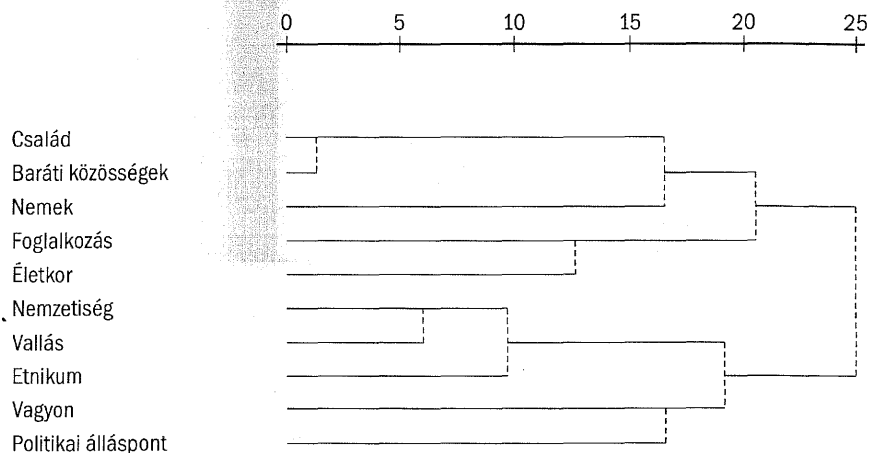
A társadalomtudományi nevelés értékeinek clusteranalízise

A társadalomtagozódási formák clusterábráján (4.) a két nagy csoporton belül kisebbek is láthatók. A családhoz és baráti közösségekhez a nemek szerinti csoportok már jóval messzebb-ről kapcsolódnak. Érdekes, hogy az életkori csoport a foglalkozási csoportokhoz kapcsolódik inkább. Végül is azonban ezzel a két utóbbival a „természetes módon kialakult” közösségek csoportját alkotják. A másik csoportban a nemzetiség, vallás és etnikum – bár ez utóbbi kicsit lazábban – alkot csoportot és ehhez kapcsolódik a vagyoni és politikai tagozódás. Ezek sokkal veszélyesebb konfliktusokat hordozó társadalomtagozódási formák, mint az előbbiek. Nehéz közös névvel jelölni, legegyszerűbben a „problémák csoportjának” nevezhetnénk őket. Ez ebben a régióban biztosan igaz.

4. ÁBRA

A társadalomtagozódási formák clusteranalízise

Az 5. ábrán az MF-ek, a választott tantárgyak és a társadalomtagozódási formák együttes clusteranalízisének eredménye látható. Határozottan elkülönül két nagy osztály. Az elsőbe tartozik „A művelt polgár” és „Magyar” és mellettük a „természetes módon kialakuló közösségek”, és a tantárgyak közül a történelem, irodalom, földrajz és embertan. A második csoportba került „Az európai” és „A politikus” és az idetartozó tantárgyak (társadalmi ismeretek, állampolgári ismeretek, etika) valamint társadalomtagozódási formák („a problémák csoportja”) ennek megfelelőek.

A problémák csoportjának és ezek közül is főleg a nemzetiségi, vallási és etnikai tagozódásnak a különállása, amely más elemzéseken is ugyanígy megmaradt, megkérdőjelezi a választott értékek megvalósíthatóságát is, mert lehet-e eligazodni „bonyolult világunkban” a legsúlyosabb problémák említése nélkül? Lehet-e megérteni a társadalmi folyamatokat ebben a régióban etnikumról, nemzetiségről, vallásról tudomást sem véve?

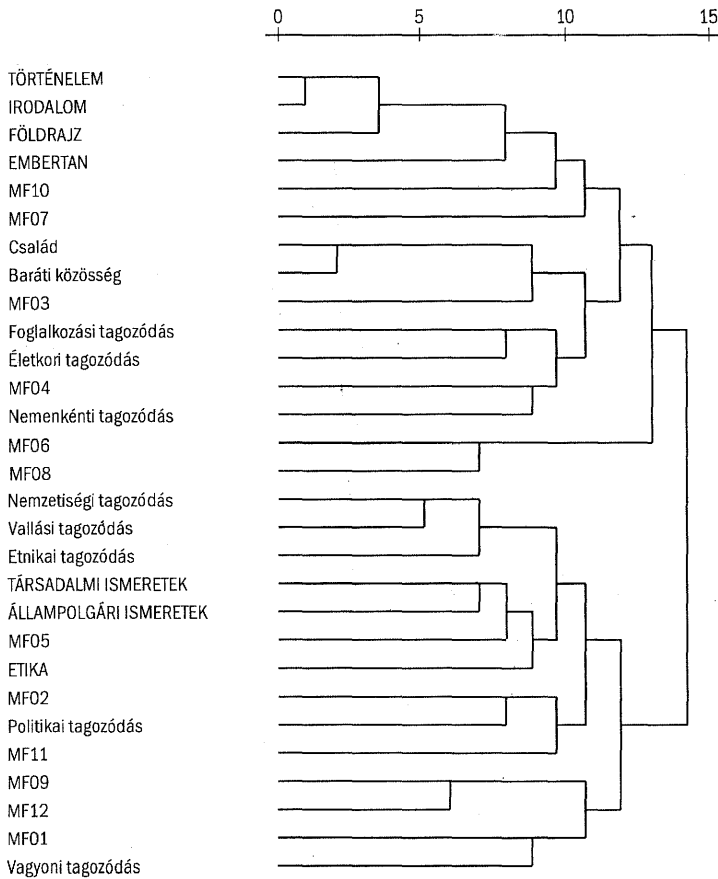
Korábban úgy gondoltam volna, hogy a történelem, embertan, földrajz, irodalom nem kerülhetik meg ezeket a kérdéseket. Ez a vizsgálat azt mutatta, hogy ezek a tantárgyak sokkal kevésbé nyitottak a társadalmi és politikai problémák iránt, mint az állampolgári vagy társadalmi ismeretek.

Úgy látszik tehát, hogy a pedagógusok általában az értékállalás alacsony szintjén állnak a társadalomtudományi neveléssel kapcsolatban. Ezt támasztja alá a regresszióanalízis eredménye is. Míg minden másra a választott értékek hatása meghatározó volt, a fogalmak értékelésére

csupán MF5-nek volt egészen minimális hatása. Az értékválasztás tehát nem befolyásolta a tananyagválasztást. Az is tény viszont, hogy az általam vizsgált minden más tényező is csupán 8–9%-ban volt rá hatással. Más vizsgálatnak kell majd kiderítenie, hogy melyek a szignifikáns tényezők ezen a területen.

5. ÁBRA

A társadalomtudományi képzés értékei (MF), a tantárgyak és társadalomtagozódási formák clusteranalízise

A nemzeti kérdés óriási „sajátértéke” a társadalmi fogalmak között, a vallási és etnikai problémák félretolása a társadalomtól és különösen a tiszta (szent?) fogalmaktól számomra azt mutatja, hogy a legfontosabb kérdés a nemzeti identitás, az egészséges nemzettudat megteremtése. Ettől függ a még mindig nem konszenzussal meghatározott magyar és egyetemes történelem aránya, a történelem vagy szociológia dilemmája, a huszadik század kényes kérdéseinek megoldása.

Csala Istvánné